

УДК 343.1

А. Ю. Бойчук
кандидат юридичних наук, суддя
Приморського районного суду м. Одеси

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРИРОДИ В ПЕРІОД ТОТАЛІТАРИЗМУ

Актуальність теми дослідження пов'язана з масовим характером злочинів проти довкілля, які фіксуються в Україні. Дані, які були зібрані науковцями в різні історичні часи, свідчать, що в умовах усеосяжної кризи різко зростає навантаження на об'єкти природи. У сучасній Україні падіння життєвого рівня, відсутність роботи, зубожіння населення призвели до масових фактів незаконного захоплення земель природно-заповідного фонду, невиконання екологічних вимог користування землею, полювання на представників фауни, занесених до Червоної, Зеленої книг, тощо. Одним із дієвих заходів протидії держави таким негативним явищам є посилення юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері. З метою вирішення цього завдання може бути використаний історичний досвід регламентації юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля, накопичений у часи Радянської України. З цієї позиції становлять інтерес положення Адміністративного кодексу УСРР 1927 р., Кримінального кодексу УСРР 1927 р., інших нормативно-правових актів, які встановлювали відповідальність за правопорушення проти природи.

Аналіз публікацій показує, що питання, пов'язані з дослідженням юридичної відповідальності за правопорушення у сфері довкілля у 20–40-х рр. минулого століття, були темою, якої зрідка торкалися науковці. У більшості випадків питання правової охорони природи цього історичного періоду розглядалися побіжно під час дослідження загальних проблем радянського адміністративного, кримінального та екологічного законодавства. Фрагментарно ця тема досліджувалась у працях Б.М. Бабія, І.Й. Бойко, Ю.А. Вовка, А.П. Гетьмана, Л.І. Дембо, Б.В. Кіндюка, В.К. Матвійчука, В.Л. Мунтяна, В.К. Попова, В.І. Семчика, М.І. Титова, І.Б. Усенка, Ю.С. Шемшученка та ін. У цілому юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи в часи існування УСРР потребує свого подальшого розгляду та розробки.

Метою роботи є дослідження юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи в часи існування УСРР.

Виклад матеріалу дослідження необхідно розпочати з розгляду джерел права, якими регламентувалась юридична відповідальність за правопорушення у сфері довкілля. До них належать

Адміністративний кодекс 1927 р., Кримінальний кодекс УСРР 1927 р., Гірничі положення СРСР, Загальні начала землекористування і землевпорядження 1928 р. та інші нормативно-правові акти. Отже, необхідно розглянути юридичну відповідальність за правопорушення стосовно тих об'єктів, які знайшли відображення у відповідних нормативно-правових актах: а) земля; б) надра; в) ліси; г) правила полювання; д) охорона пам'яток природи та культури.

І. Правова охорона землі. Юридична відповідальність за правопорушення, пов'язані з цим природним об'єктом, регламентувалась Земельним кодексом УСРР 1922 р. Як вказує В.Л. Мунтян, після утворення СРСР охорона природи почала регламентуватись загальносоюзним законодавством, що знайшло відображення в Загальних началах землекористування і землевпорядження 1928 р., затверджених на 4-й сесії ЦК IV скликання 15 грудня 1928 р. (СЗ 1928 р. № 69, ст. 642) [1, с. 36]. Основною метою цього нормативно-правового акта було проведення колективізації і правового закріплення позбавлення селян їхніх земельних наділів. Таким чином, у цій постанові був відобраней спільний курс партії та радянської верхівки на колективізацію селянських господарств, затверджений XV з'їздом ВКП(б). Згідно з цим нормативно-правовим актом, земля передавалась у колективне трудове користування для ведення сільськогосподарських робіт, але на такі колективи накладався обов'язок із правильного ведення землекористування, недопущення виснаження і погіршення земельного фонду.

ІІ. Охорона надр. Юридична відповідальність за правопорушення правил користування надрами спочатку регламентувалась Гірничим положенням СРСР від 9 листопада 1927 р. Цей нормативно-правовий акт став основою Гірничого кодексу СРСР в Українській РСР, який набрав чинності 1 липня 1928 р. Згідно з цим нормативно-правовим актом вводилась монополія держави на розробку надр і на родовища уранових та інших радіоактивних руд. За порушення правил положень Гірничого кодексу за наявності відповідних дозволів установлювалась адміністративна відповідальність, а у випадках такого користування без дозвільних документів – кримінальна. Так, Гірничий кодекс УСРР передбачав відшкодування збитків, заподі-

яних у разі порушення правил використання надр і видобутку природних копалин.

III. Охорона лісів. Юридична відповідальність за правопорушення, пов'язані з цим природним ресурсом, знайшла відображення у затверженому ВУЦВК 12 жовтня 1927 р. Адміністративному кодексі УРСР [2]. Так, ст. 74 цього акта давала право застосовувати штрафи місцевим радам за порушення правил охорони лісів у разі, коли завдана шкода перевищувала 15 крб., або коли таке правопорушення особа вчиняла вперше. У свою чергу, ст. 75 регламентувала право районних виконавчих комітетів залежно від соціального, матеріального стану правопорушника та обставин порушення накладати штрафи розміром від подвійної вартості завданої шкоди з конфіскацією знярядь порушення. У випадках, якщо правопорушник не мав можливості сплатити штраф, районні виконавчі комітети мали право замінити його примусовою працею на лісних або інших роботах строком до одного місяця. У разі добровільної оплати накладеного штрафу протягом 10 днів, починаючи з моменту винесення постанови, розмір штрафу зменшувався на 25%. Згідно із ст. 76 предмети, добуті самовільним користуванням у лісах, підлягали конфіскації у порушників та передачі лісовій адміністрації. У свою чергу, ст.ст. 77, 78 встановлювали порядок розподілення сум штрафів, накладених районними виконавчими комітетами та сільськими радами. До складу Адміністративного кодексу входили «Такси штрафів за лісові правопорушення», які встановлювали розмір сплати за незаконні рубки та пошкодження лісу залежно від віку та розміру дерев.

Подальший розвиток правової охорони лісів відбувався на підставі Постанови ЦВК і РНК СРСР «Про створення Головного Управління лісоохорони і лісонасаджень при Раді Народних Комісарів Союзу РСР та про виділення водоохоронної зони» від 2 червня 1936 р., яка встановлювала кримінальну відповідальність за незаконні рубки в деяких регіонах УСРР.

IV. Правила полювання. Юридична відповідальність за порушення правил полювання і рибальства регламентувалась Адміністративним кодексом УСРР від 12 жовтня 1927 р. Так, за лов риби волоком та іншим приладдям встановлювався штраф у розмірі подвійної вартості разового дозвільного квитка. Зміни в доктринальних підходах стосовно регламентації полювання знайшли відображення у Постанові РНК УРСР «Основні правила полювання» № 30 від 21 січня 1939 р. Так, згідно з п. 8 вводились заборони на полювання за допомогою отрути, розорення нір, гнізд сітками, петлями, з борзими собаками. У свою чергу, п. 9 вводив заборону на полювання бобрів, диких кіз, оленів, кабанів, куниць, глухарів, фазанів.

V. Пам'ятки культури та природи. Юридична відповідальність у цій сфері регламентувалась на основі Постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про пам'ятки культури і природи» від 16 червня 1926 р. Згідно з цим актом передбачалась відповідальність посадових осіб за передачу земель із пам'ятками культури та природи під обробку або розробку природних багатств, а також на таких землях заборонялось полювання, ловля звірів, птахів, риби.

Наступним етапом розвитку юридичної відповідальності в УСРР стало прийняття Постановою ВУЦВК 8 червня 1927 р. Кримінального кодексу УСРР [3]. Цей кодифікований акт приймався після затвердження **Основних засад**, які стали базою кримінальної політики більшовицької держави. Як вказує І.Й. Бойко, на основі цього документа передбачалась підготовка нових кодексів, які мали прийняти органи влади радянських республік [4, с. 343]. Прийняття КК УСРР 1927 р. було пов'язано з реалізацією постанови ЦК СРСР «Про зміни основних засад кримінального законодавства СРСР і Союзних Республік», які ознаменували перетворення СРСР на тоталітарну державу. До моменту прийняття КК 1927 р. було введено в дію постанову ВУЦВК і РНК «Про зміни до ст. 99 Кримінального кодексу УРСР» від 9 вересня 1925 р., внесено доповнення до ст. 99 КК УСРР 1922 р. Згідно з цими змінами був розширений діапазон дій щодо лісу, наприклад було зазначено: порубка і пошкодження лісу, крадіжка зрубаного лісу, незаконний випас худоби, косовиця сіна, самовільна постановка вуликів, недозволена підрізка дерев і будь-яке інше незаконне користування лісами чи землями державного лісового фонду (незалежно від їх відання). Цікаво, що цей злочин охоплював і крадіжку зрубаного лісу, яка не становила собою злочинів проти природи. Подальші зміни до Кримінального кодексу знайшли своє відбиття у постанові ВУЦВК і РНК УСРР «Про зміни до ст. 99 КК УСРР і про доповнення указанного Кодексу ст.ст. 991 та 992» від 23 лютого 1927 р. Згідно з цією постановою змінились об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 99 КК УСРР. Так, законодавець знову повертається до відображення дій за допомогою термінів «знищення» і «розкрадання», а також уперше звертається до адміністративної преюдиції, тобто особа вже притягується до кримінальної відповідальності тоді, коли до неї були застосовані заходи адміністративного впливу. Крім того, вперше застосовується такий вид повторності, як промисел. Цікаво те, що законодавець виводить зі ст. 99 КК УСРР у ст. 991 КК УСРР таку дію, як заволодіння заздалегідь добутого самовільною порубкою лісу. Рішення законодавця щодо винесення зі ст. 99 КК УСРР в окрему ст. 992 КК УСРР і такого складу злочину, як розробка надр землі без установленого дозволу, є правильним. Як вказує

В.К. Матвійчук, законодавець робить диспозицію цієї статті бланкетною, відсилаючи правоохоронні органи до певних дозволів [5, с. 78].

Новий Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. мав чотирирівневу структуру «кодекс – частина – глава – стаття», складався із Загальної та Особливої частин, 15 глав, 206 статей та мав 96 856 знаків. Питання правової охорони природи регламентували ст.ст. 82, 83, 84, 137, 193 (табл. 1).

Так, у кодифікованому акті з'явилася ст. 82, згідно з якою встановлювалась відповідальність за порушення законів та правил щодо охорони лісів від знищення, винищення і розкрадання. На практиці це означало використання положень Закону «Про ліси УСРР», у якому знайшли відображення правила та інструкції, спрямовані на охорону і збереження цього природного ресурсу. При цьому кримінальна відповідальність згідно із ст. 82 наставала у випадках, коли розмір завданої шкоди, розрахований за прийнятими таксами, перевищував п'ятнадцять карбованців або такі дії вчинялись

особами, до яких раніше застосовувались заходи адміністративного впливу за лісові правопорушення. Згідно з ч. 1 ст. 82 за такі дії передбачалось позбавлення волі на строк до шести місяців або примусові роботи на той самий термін, або штраф до двохсот карбованців у всіх випадках із конфіскацією знарядь злочину. У зв'язку зі зміною державної політики у СРСР почався процес згортання нової економічної політики, що знайшло відображення в КК 1927 р. Так, у кодифікованому акті передбачена кримінальна відповідальність за ті самі дії, вчинені у вигляді промислу, за що встановлювалась відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років з конфіскацією частини майна або без такої і заборона перебування в лісових місцевостях. З метою практичного виконання санкцій про заборону перебування в лісових місцевостях РНК УСРР прийняв постанову, яка містила відповідний перелік.

З метою боротьби з незаконною рубкою лісів кодифікований акт у ст. 83 встановлював кримінальну відповідальність за купівлю лісу, ви-

Таблиця 1

Зміст природоохоронних статей КК УСРР 1927 р.

Стаття	Диспозиція	Санкція
82	ч. 1. Порушення законів і правил, встановлених в інтересах охорони лісів від розкрадання і знищення, якщо завдані збитки, що обчислюються за нормальними таксами, перевищують п'ятнадцять рублів, або вони вчинені особами, на яких уже раніше були накладені заходи адміністративного впливу за лісові правопорушення	позбавлення волі на строк до шести місяців або примусові роботи на той же термін, або штраф до двохсот рублів у всіх випадках із конфіскацією знарядь злочину
	ч. 2. Ті самі діяння, вчинені у вигляді промислу	позбавлення волі на строк до трьох років із конфіскацією частини майна або без такої і заборона перебування в лісових місцевостях
83	ч. 1. Купівля лісу, свідомо добутого шляхом самовільної порубки	позбавлення волі на строк до шести місяців
	ч. 2. Ті самі діяння, вчинені у вигляді промислу	позбавлення волі до трьох років із конфіскацією всього або частини майна і заборона перебування в лісових місцевостях
84	розробка надр землі без отримання на це в необхідних випадках встановленого дозволу	позбавлення волі або примусові роботи на строк до шести місяців, або штраф до п'ятисот рублів
137	ч. 1. Виробництво рибного, звіриноного та інших водних видобувних промислів у морях, річках і озерах, що мають загальнодержавне значення, без належного на те дозволу або в заборонений час, або в недозволені місця, або недозволеними знаряддями, способами і прийомами	позбавлення волі або примусові роботи на строк до одного року, або штраф до п'ятисот рублів з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого у всіх випадках і з конфіскацією або без такої знарядь лову і суден з їхнім обладнанням
	ч. 2. Виробництво промислу морських котиків і морських бобрів у відкритому морі, а морських бобрів також у тримильній прибережній смузі, а також недозволене виробництво промислу морських бобрів у тримильній прибережній смузі	ті ж заходи соціального захисту з тим, однак, що конфіскація суден і знарядь лову у цих випадках є обов'язковими
193	порушення встановлених законом правил про охорону народного здоров'я під час епідемії і в місцевостях, оголошених загрозливими з епідемії, або таких, що спричинили важкі наслідки	позбавлення волі на строк до одного року або примусові роботи, або штраф до п'ятисот рублів

добутого шляхом порубки. За такі дії передбачалась санкція у вигляді позбавлення волі на строк до шести місяців. Згідно з ч. 2 ст. 83 у разі вчинення тих самих дій у вигляді промислу передбачалось позбавлення волі до трьох років із конфіскацією усього або частини майна і заборона перебування в лісових місцевостях. Яким чином відокремити незаконну рубку лісу та його використання в особистих цілях від таких самих дій, які здійснювались у вигляді промислу, КК не роз'яснював, залишаючи рішення цього питання на розсуд суду.

Як зазначає В.К. Матвійчук, Кодекс 1927 р. зберігав кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з розробкою надр. Так, згідно із ст. 84 злочинном уважалась розробка надр землі без отримання на це в необхідних випадках установленого дозволу. За такі дії передбачалось позбавлення волі або примусові роботи на строк до шести місяців, або штраф до п'ятисот карбованців.

У КК УСРР 1927 р. порівняно з Кодексом 1922 р. змінилась диспозиція статті, що встановлює відповідальність за незаконне полювання. Цей термін у Кодексі 1927 р. був замінений поняттям «заняття промислом рибним, звіриним, водним та іншим». Така заміна свідчить про інший підхід до ознак цього злочину з причини того, що він почав мати чітко виражений екологічний характер. Так, крім риби та деяких звірів, у диспозицію цієї статті ввійшли представники фауни, які жили в озерах, річках, морях, що мають загальнодержавне значення, без належного на те дозволу або в заборонений час, або в недозволених місцях, або недозволеними знаряддями, способами і прийомами. Так, згідно з ч. 2 ст. 137 до їх числа ввійшли морські котики та морські бобрини. У законі зафіксовано чотири ознаки зовнішнього прояву злочина: а) заборонений час; б) недозволені місця; в) недозволена зброя; г) недозволені способи та прийоми. За такі дії ст. 137 передбачала позбавлення волі або примусові роботи на строк до одного року, або штраф до п'ятисот карбованців з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого в усіх випадках. На додаток до цього стаття передбачала конфіскацію або без такої знарядь лову і суден з їхнім обладнанням, які служили для незаконного промислу.

Згідно з ч. 2 ст. 137 до злочинів належав промисел морських котиків і морських бобрин у відкритому морі та морських бобрин у тримильній прибережній смузі. За такі дії передбачалось позбавлення волі або примусові роботи на строк до одного року, або штраф до п'ятисот карбованців з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого у всіх випадках і з конфіскацією знарядь лову та суден з їхнім обладнанням.

У той історичний період у СРСР уживались масові заходи боротьби з чумою, холерою, чорною віспою та іншими інфекційними хворобами.

Така правова політика знайшла відображення у змісті ст. 193 КК УСРР 1927 р., згідно з якою злочином було таке: порушення встановлених законом правил про охорону народного здоров'я під час епідемії і в місцевостях, у яких оголошено карантин з причини епідемії, що спричинило негативні наслідки. За такі дії передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року або примусові роботи, або штраф до п'ятисот карбованців.

У цілому кількість статей, присвячених кримінальній відповідальності за злочини у сфері довкілля, склала 5. З метою порівняння вкажемо, що в КК УСРР 1922 р. така стаття була одна – ст. 99. Кількість знаків у цих п'яти статтях КК 1927 р. склала 2 098, а КК 1922 р. – 459, тобто загальний обсяг матеріалу збільшився в 4,6 разів.

Подальший розвиток законодавства стосовно юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи був пов'язаний із посиленням репресивної політики тодішнього більшовицького уряду. Так, з метою дати можливість комуністичній верхівці вжити репресії проти посадових осіб, які не бажали виконувати розпорядження нової влади, було внесено зміни до кримінального законодавства. Правовою основою цієї політики стало прийняття постанови «Про відповідальність урядовців, землекористувачів і лісокористувачів, посібників та інших осіб за злочинне ставлення до лісоспоруд, лісонасаджень та деревонасаджень» № 285 від 23 грудня 1931 р. Документ містив чотири пункти, що регламентували відповідальність за порушення, пов'язані з лісами, землями, зайнятими лісонасадженнями, лісомеліоративними об'єктами, а також процедуру розслідування і судового розгляду справ за цією категорією злочинів. Згідно з п. 1 посадові особи, які працювали в державних, громадських, кооперативних установах, підприємствах, організаціях, за злочинне та недбале ставлення до виконання своїх обов'язків щодо охорони лісоспоруд, лісонасаджень та деревонасаджень притягувались до відповідальності за ст. 99 КК УСРР 1927 р.

У результаті проведеної роботи можна зробити такі висновки.

1. Радянське законодавство цього історичного періоду встановлювало юридичну відповідальність за правопорушення, пов'язані з обмеженою кількістю природних об'єктів: земля, надра, ліси, полювання, пам'ятки природи та культури.

2. До змісту КК УСРР 1927 р. увійшло 5 статей – ст.ст. 82, 83, 84, 137, 193, які передбачали кримінальну відповідальність у вигляді штра-

фу, позбавлення волі, примусових робіт за злочини стосовно лісового фонду, полювання, надр і таких звірів, як морські бобри та морські котики.

3. Простежується тенденція посилення кримінальної відповідальності за злочини проти об'єктів природи у рамках реалізації репресивної політики в Радянському Союзі.

Література

1. Мунтян В.Л. Правова охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян. – К., 1966. – 78 с.
2. Адміністративний кодекс УСРР. – Х. : Изд-во Наркомюста УСРР, 1928. – 78 с.
3. Уголовный кодекс УССР. – Х. : Изд-во Наркомюста УССР, 1927. – 135 с.
4. Бойко І.Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І.Й. Бойко. – К. : Атіка, 2012. – 348 с.
5. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.К. Матвійчук. – К., 2009. – 469 с.

Анотація

Бойчук А. Ю. Правове регулювання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи в період тоталітаризму. – Стаття.

У статті розглянуто юридична відповідальність за правопорушення у сфері довкілля, яка стосувалась землі, надр, лісів, полювання, пам'яток культури та природи. Перетворення Радянського Союзу на тоталітарну державу знайшло відображення у посиленні кримінальної відповідальності стосовно деяких видів злочинів, до яких увійшли злочини, пов'язані з охороною природи, що знайшло своє закріплення в нормах Адміністративного кодексу УСРР 1927 р. та Кримінального кодексу УСРР 1927 р. Досліджено структуру, кількісні показники КК УСРР 1927 р. та особливості юридичної відповідальності за злочини у сфері охорони природи.

Ключові слова: юридична відповідальність, права охорона природи, Адміністративний кодекс УСРР 1927 р., Кримінальний кодекс УСРР 1927 р., штраф, конфіскація незаконно добытого, обладнання.

Аннотация

Бойчук А. Ю. Правовое регулирование юридической ответственности за правонарушения в сфере охраны природы в период тоталитаризма. – Статья.

В статье рассмотрена юридическая ответственность за правонарушения в сфере охраны природы, которая касалась земли, недр, лесов, охоты, памятников культуры и природы. Преобразование Советского Союза в тоталитарное государство нашло отражение в усилении уголовной ответственности по некоторым видам преступлений, в число которых вошли преступления, связанные с охраной природы, что нашло свое закрепление в нормах Административного кодекса УССР 1927 г. и Уголовного кодекса УССР 1927 г. Исследована структура, количественные показатели УК УССР 1927 г. и особенности юридической ответственности за преступления в сфере охраны природы.

Ключевые слова: юридическая ответственность, правовая охрана природы, Административный кодекс УССР 1927 г., Уголовный кодекс УССР 1927 г., штраф, конфискация незаконно добытого, оборудование.

Summary

Boychuk A. Y. Rights legal responsibility for violations in the field of nature protection during totalitarianism. – Article.

The article deals with the legal responsibility for environmental offenses, which concerned land, mineral resources, forests, hunting, monuments of culture and nature. The transformation of the Soviet Union in a totalitarian state is reflected in the increasing of criminal liability for certain types of crimes, among which included crimes related to the protection of nature, which found its consolidation in the rules of the Administrative Code of the USSR 1927 year and the Criminal Code of the Ukrainian SSR 1927 year. It is investigated structure, quantitative indicators of Criminal Code of the USSR 1927 year and features of legal responsibility for crimes in the sphere of environmental protection.

Key words: legal liability, legal protection of nature, Administrative Code of the USSR 1927, Criminal Code of the Ukrainian SSR 1927, fine, confiscation of illegally mining, equipment.